

- С.47-59; Дидіч. З країни горя й сліз... // Волинська газета. – 1918. - №20. – 27 вересня.
7. М.Р. Вржіння з переїзду через Волинь (з мого нотатника) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 70.
8. Лист з Волині // Свобода. – Львів, 1916. – Ч.5. – 29 січня. – С.1-2.
9. Кузик І. Звіт // Центральний державний архів вищих органів влади і управління. – Ф.4465. – Оп. 1. – Спр. 306.
10. Волинський записник Дмитра Вітовського / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; за заг. ред. Ярослава Малика. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 63 с. : фото.
11. Заклинський М. Дмитро Вітовський – громадянський діяч, стрілецький ідеолог, вождь листопадового зриву, секретар військових справ ЗОУНР. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967. – С. 50.
12. Великочій В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887 – 1919): Док. нарис. – Коломия: Вік, 1997. – С. 18
13. Ковалюк Р. Дмитро Вітовський на Волині // Волинський записник Дмитра Вітовського (5.05.1916-5.03.1917) / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Я.Малика. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – С.9-10.
14. Гірняк Н. З листів полк. Д.Вітовського. Матеріали до історії легіону УСС // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.3. – С.10.
15. Заклинський М. Дмитро Вітовський – громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь листопадового зриву, секретар військових справ ЗОУНР. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967. – С.50.
16. А. Про українські школи на Волині. Вржіння. Лист до гімназиста і місті С. // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 12 (142). – 19 марта. – С. 184-185.
17. І.К. УСС у Володимирі 1916-17 // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч.5. – С.19.
18. Луцкевич М. Децю про Волинь // Календар Товариства «Просвіта» на 1917 р. – Львів, 1917. – С. 121; Спомини народнього вчителя з Волині // Український Скиталець. – Відень, 1923. – Ч. 3 (25). – С. 32 – 33.
19. Самчук У. Волинь незабуття // Молодий ленець. – 1990. - №127-128. – 27 жовтня. – С.4-5. Літопис Волині. - ?
20. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.353. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.9.
21. Відділ рукописів і рідкісної книги ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, № 1350, ч. 1-2, Волинський записник Д. Вітовського
22. Лист з Волині // Свобода. – 1916. – Ч.5. – 29 січня. – С.1-2.
23. Мишуга Л. На Волині. Перші хвилі української державности. – Камінець: Стрілець, 1919. – 50 с. – (Українські мемуари)
24. Мишуга Л. 1918 року Володимирі // Літопис Волині. – Нью-Йорк; Вінніпег, Буенос-Айрес, 1953. – Ч.1. – С.22-36.
25. Мишуга Лука. Збірник / Зредагував А. Драган. – Джерзі-Сіті: Нью-Йорк: Вид-во „Свобода”, 1973.
26. Мишуга Л. На Волині. Перші хвилі української державности. – Камінець: Стрілець, 1919. – С.4.
27. Гірняк Н. З листів полк. Д.Вітовського. Матеріали до історії легіону УСС // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.2. – С.7.
28. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.4405 (Союз визволення України). – Оп. 1. – Спр 22 (Листування з офіцерами Українських січових стрільців Гаврилком, Гірняком, Горянським, Паращуком та іншими про організацію на Волині шкіл; збір та надсилку для них підручників).
29. Крип'якевич І. Визволення України // Календар „Просвіти” на 1916 р. – Львів, 1916. – С.89-95; Його ж. Волинські школи // Кривавого року. Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік / Зладив Я.Весоловський. – Відень: видала Загальна Українська Рада, 1917. – С.211-216; Його ж. Для Холмицини і Волині // Діло. – Львів, 1916. – №104; Його ж. Українські школи на Волині // Календар Товариства „Просвіта” на 1917 р. – Львів, 1917. – С.116-121; Його ж. Сотник Дм. Вітовський на Волині // Літопис Червоної Калини. – 1932. - №2. – С.7-11; Його ж. УСС у Володимирі 1916-1917 // Літопис Червоної Калини. – 1932. - №5. – С.18-21; Його ж. Перша українська школа у Володимирі Волинському // Рідна школа. – 1933. - №9. – С.154-155; Die ukrainischen Schulen in Wilhenien // Ukrainische Nachrschten. – 1916. – No. 92-93 та ін.
30. Калишук О. Іван Крип'якевич і Волинь (1914-1918) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць / Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. – Вип.8. – С.739-747.
31. О.П. З Володимира до Сільця // Діло. – Львів, 1916. – Ч.119. – 12 мая. – С.1; Ч.120. – 13 мая. – С.1.
32. Ів. Ст. Пригода на Волині // Діло. – Львів, 1916. – Ч.206. – 23 серпня. – С.2-3.
- * України немає, а Шевченко то п'яниця і лайдака був (пол.).
- ** Живемо, отже, тут на Волині, як на самотнім, але, на щастя, спокійнім острові (нім.).

Оксана КАРЛІНА (Луцьк)

ЛУЦЬКИЙ (БРУСИЛОВСЬКИЙ) ПРОРИВ У РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

За багато десятиліть дослідження історії Першої світової війни нагромаджено величезний масив наукової та навчальної літератури, сформульовано концепції важливих її проблем [див., наприклад: 9; 8;

10; 17; 18; 19; 24; 25; 26; 27; 37; 38]. Серед подій та процесів, на які особливу увагу звертали російські дослідники, виділяється наступ російської армії на Південно-Західному фронті у травні-листопаді 1916 р. Він увійшов в історію як Луцький прорив (за напрямом основного удару військових сил), або Брусиловський, оскільки головнокомандувач військами Південно-Західного фронту генерал від кавалерії Олексій Олексійович Брусилов самостійно планував і вів бойові дії на Волині, у Східній Галичині й Буковині. Поза увагою залишилися начальник штабу Верховного головнокомандувача генерал від інфантерії Михайло Алексєєв, автор стратегічного задуму, і командувачі 8-ї Олексій Каледін та 9-ї армій Платон Лечицький, які готували і здійснювали прорив.

У російській історіографії домінує уявлення про Брусиловський прорив як про велику операцію Першої світової війни (принаймні, на російському фронті), що мала переломне значення для всього ходу війни. Визнання безумовного успіху Брусиловського прориву залишило без відповіді питання, чому Німеччина і Австро-Угорщина не були розбиті до кінця 1918 р., а Росія безславно вийшла з війни, підписавши принизливий сепаратний Брестський мир навесні 1918 р.

Підвалини оцінки Брусиловського прориву як великої успішної операції заклав сам О. Брусилов. Його перехід на бік більшовиків (з 1920 р. він займав високі пости в Червоній армії, навіть входив до складу Революційної військової ради – органу управління і політичного керівництва армії) забезпечили поширення інформації про успішні бойові дії генерала. Крім того, у СРСР не раз публікувалися спогади Брусилова (перша частина у вигляді окремої книжки вийшла в 1929 р., найповнішим вважається видання 2004 р., яке появилось уже в Російській федерації до 100-річчя початку Першої світової війни) [3; 4; 5; 6; 7]. У них мемуарист переконує читача, що влітку 1916 р. у нього була забрана слава переможця австро-німецького блоку. Він вважав, що за умови своєчасного надання допомоги Південно-Західному фронту з боку Західного і Північно-Західного фронтів війна закінчилась би наприкінці 1916 р. поразкою Німеччини. Відповідальність за неспішність Брусилов покладав на Верховного головнокомандувача – імператора Миколу II [1, с. 6].

Тема ефективності наступу на Буковині і Східній Галичині була політизована від самого початку, тобто від часу голосування в Державній думі Російської імперії щодо нагородження командувача Південно-Західним фронтом Брусилова за Луцький прорив орденом св. Георгія 2-ого ступеня (що імператор Микола II не затвердив).

Початок вивчення Брусиловського прориву поклала стаття начальника штабу Південно-Західного фронту навесні-восени 1916 р. Владислава Клембовського, присвячена особливостям організації атак і прориву укріплених позицій противника [16], згодом розширена в узагальнюючій роботі [33]. Однак уже на початку 1920-х років, признавши значимість прориву австро-угорського Північного фронту для Італії та Франції, дослідники вказували на прорахунки Брусилова: недостатня підготовка військ, помилки у визначенні обстановки і виборі напряму удару, величезні втрати Південно-Західного фронту (тільки за перші півтора місяці боїв – до півмільйона осіб) [20, с. 41]. Військові, сучасники Брусиловського прориву, з одного боку, відзначали безсумнівний успіх першої фази Луцького прориву – знищення 4-ї австрійської армії ерцгерцога Йосифа-Фердинанда і захоплення Луцька, підкреслювали також переможні дії 9-ї армії генерала Платона Лечицького на лівому фланзі, а з другого – вказували на відсутність у Брусилова стратегічного замислу, легковажне ставлення до важких страт у підпорядкованих йому армійських підрозділах, помилковість атак на укріплені німецькі позиції під Ковелем.

Російські радянські історики у 1930-х – 1940-х роках у завершеному вигляді виклали концепцію історії наступу Південно-Західного фронту. Уся операція поділялась на прорив (травень – червень) і розвиток наступу далі без вираженої завершальної дати; дії до кінця вересня називалися „розрізненими ударами, які мали позиційний характер”. При цьому вказалося на недостатню підготовку до великого наступу, невміння О. Брусилова налагодити взаємодію армій Південно-Західного фронту, пасивність ставки Верховного головнокомандування і бойові дії, які виснажували російські війська [37, с. 18].

Методика прориву фронту противника „по-брусиловськи” полягала в прориві ворожих позицій локальною атакою кожної з армій фронту на ділянці своєї відповідальності, в результаті чого розхитувався весь позиційний фронт ворога і він не міг сконцентрувати всі свої резерви для відбиття основного удару [5, с. 183–186]. Ця тактика подавалася як важливе досягнення воєнної думки того часу [12, с. 141]. Мовляв, лише генералу Брусилову вдалося вийти з „позиційного тупика” – так у військовій історії прийнято називати становище ворогуючих армій, яке склалося на початок 1916 р. Протиборчі армії створили суцільний фронт оборони, забезпечений численною артилерією і густотою військових підрозділів.

Відсутність відкритих флангів і слабких місць прирікали спроби прориву на невдачу. Прорвати оборонні позиції в межах Південно-Західного фронту вдалося Брусилову.

У 30-і роки ХХ ст. в еміграції відомий російський історик Антон Керсновський писав, що здобуті перемоги під Луцьком „були потоplenі в крові липня-жовтня під Ковелем. Було перебито 750 000 офіцерів і солдат – як раз найкращих. [...] Болота Стоходу поглинули відновлені заледве полки гвардії, з якими полягла і решта імператорської піхоти. [...] Замінити їх було ніким. [...] Йому [ворогові] дали час оправитися, а потім стали наносити удари в найміцніші його місця замість того, щоб бити в найслабші. І лаври Луцька змінилися терновим вінком Ковеля” [15, с. 99].

У роботах 60-80-х рр. ХХ ст. в СРСР намітилось надмірне підкреслення успіхів російської армії, навіть там, де вони були скромними; перебільшення технічної оснащеності російської армії, якість її озброєння і забезпечення. Згадувались переважно три генерали: два „поганих” – Олександр Самсонов і Павло Ренненкампф і один „добрий” – О. Брусилов (появилось кілька його наукових біографій [28; 29; 30]). Про інших генералів майже нічого не говорилось, тільки давалася загальна критика. Очевидно, тому що ці генерали і офіцери пізніше брали активну участь у „білому” русі.

Прикладом може бути колективна двотомна робота з історії Першої світової війни [13; 14]. У цьому виданні автори погоджуються з оцінкою операції [14, с. 205], даної самим Брусиловим: „Порівняно з надіями, які покладалися на цей фронт навесні 1916 року, його наступ перевищив усі очікування. Він виконав дане йому завдання – врятувати Італію від розгрому і виходу її з війни, а крім того, polegши в становище французів і англійців на їхніх фронтах, заставив Румунію стати на наш бік і зруйнував усі плани і передбачення австро-германців на цей рік” [4, с. 248]. А „суттєвою причиною”, яка не дозволила розвинути успіх Південно-Західного фронту, названа „повільність англо-французького командування” [14, с. 205]. Також вказано, що в ході наступальної операції Південно-Західного фронту противник втратив 1,5 млн. осіб, а російська армія – близько 500 тис. [14, с. 205].

Серед широкого кола робіт з історії Першої світової війни того часу треба згадати роботу Миколи Яковлева [38], в якій новим було твердження про те, що російська армія до кінця 1916 р. оправилась після невдач, набрала сили і могла завдати німецьким військам нищівного удару, але не зробила цього, зазнавши „удару в спину”. Його, на думку Яковлева, завдала російська буржуазія, очолювана групою зрадників-масонів.

Також у дослідженні Олександра Строкова зауважено, що наступ Південно-Західного фронту в умовах позиційної боротьби, не дивлячись на його успіх, не привів до виходу з „позиційного тупика”. Для розвитку успіху потрібно було ввести значні резерви як на луцькій ділянці, так і на ділянках головних ударів армій, чого не сталося. Відсутність резервів привела до зупинок, до частих перегруповань. Перехід від позиційної війни до маневрової вимагав великих резервів, а від фронтів – взаємодії [34, с. 409-410].

У дослідженнях військових істориків визначались інші особливості прориву тактичної оборони: тісна взаємодія артилерії і піхоти (була розроблена і використана „артилерійська атака”), значна роль авіації (вона вела розвідку, коректувала артилерійський вогонь і проводила бомбардування військ противника), забезпечення інженерними військами штурмових плацдармів. Натомість кавалерійське командування виявилось нездатним використати кінноту для розвитку тактичного прориву в оперативний [34, с. 410-411].

Загалом Борис Козенко так оцінював досягнення радянської історичної науки у вивчення Першої світової війни: „Можна сміливо стверджувати, що в СРСР до 90-х років склалася серйозна, багатообразна історіографія Першої світової війни, були вироблені цілісні, ґрунтовно фондовані концепції всієї історії війни та її важливіших проблем”, однак „найнебезпечнішим виявилось закостеніння, догматизація основних методологічних положень, підпорядкування наукової думки застиглим ідеологічним канонам і вимогам „поточної політики”, „війна 1914-1918 рр. все більше [...] перетворювалась у „служанку революції” [17, с. 17]. Йому вторить Віктор Шевирін: „Історія Першої світової війни знаходилась у густій тіні революції і Громадянської війни, власне, нею народжених” [37, с. 36].

Сучасний етап вивчення історії Першої світової війни характеризується новими тенденціями. Насамперед більшість дослідників опирається на міждисциплінарну методологію, використовуючи підходи, характерні для історичної політології, соціології, культурології, психології тощо. Також учені намагаються не обмежуватися аналізом подій на європейському театрі війни, а вивчають стратегію і тактику держав-учасників війни на так званих другорядних фронтах. Для виявлення спільного і особливого в історії війни спеціалістами широко використовується компаративізм різного рівня: темпоральний, просторовий і крайній (піддається компаративній рефлексії вклад кожної з крайн-

членів протиборчих коаліцій в досягненні перемоги над противником). Недавно опубліковані твори з історії 1914-1918 рр. мають виражений антропологічний підхід: автори не просто описують бойові дії, а зупиняються на аналізі емоційно-психологічного стану воїнів в межах фронтової повсякденності [31, с. 19-22].

Воєнні дії на європейському театрі воєнних дій, роль і місце російської армії в Першій світовій війні й надалі займають одне з провідних місць в історіографії Росії 1914-1918 рр. Російські вчені аналізують хід воєнних дій на окремих фронтах, роль представників вищого командування в розвитку стратегічної і тактичної обстановки в різні періоди війни. значення найбільших операцій, До яскравих епізодів історії російської армії 1914-1918 рр. відноситься Брусиловський прорив 1916 р. Борис Уткін вважає, що ця битва зіграла важливу роль у ході війни і була великим досягненням російського військового мистецтва, а самого воєначальника – зразком нового типу полководця, який органічно поєднав високий професіоналізм, розум, талант, волю і моральні засади рішень і мотивів роботи [35, с. 632].

1990-і роки відмічені піднесення громадського і наукового інтересу до ролі особи в історії, що знайшло вираження в численних публікаціях біографій відомих діячів, в тому числі й військових. До них можна віднести й монографію Юрія Соколова [32]. Автор зібрав і систематизував різні відомості з біографії воєначальника. Окремий розділ роботи називається „Брусиловський прорив”, в якому він підкреслив правоту свого героя в оцінці перспектив війни і технічної та кадрової підготовки Росії до неї. Ю. Соколов показав, що в особі Брусилова поєдналися багаторічний досвід, наукові знання, турботливе ставлення до солдат, неприйняття лицемірства і кар’єризму, тому він здобув заслужену славу після Луцького прориву. На думку дослідника, успішна операція на Південно-Західному фронті влітку 1916 р. не отримала розвитку з вини Верховного головнокомандування та інтриги при імператорському дворі, хоча причини могли бути й глибшими. Окрема, успішна ініціатива талановитого полководця не могла змінити стратегічну ситуацію і всієї системи державного управління, в тому числі й військами. Варто зауважити, що, перелічивши видання, присвячені герою його монографії [32, с. 168], Ю. В. Соколов не вказав, в чому ж полягала новизна його дослідження.

В деяких сучасних роботах проявилось прагнення авторів не тільки „реформувати” старі уявлення, приводячи їх у відповідність до нових матеріалів і поглядів, але й „переписати” історію. Цей напрям в історіографії Тофік Ісламов назвав „радикально-ліквідаторським”. Можна ще назвати скептичним. Воно проявилось у статтях Сергія Неліповича, який поставив своїм завданням подолати міфологізацію історії війни й доказати тенденційність висвітлення історії наступу Південно-Західного фронту влітку 1916 р. протягом десятиліть, за винятком 1920-х років.

Автор показав, що О. Брусилов був одним з найпопулярніших у літературі героїв Першої світової війни, а на шляху об’єктивного вивчення проблеми були перешкоди. Вивчивши документи з Російського державного військово-історичного архіву, він з’ясував, що втрати російської армії влітку 1916 р. були вдвічі більшими, ніж у противника. Дослідник також детально висвітлив хід операції і позиції різних воєначальників в ході її розгортання.

Він прийшов до висновку, що Брусилов, зібравши велику кількість війська за рахунок інших фронтів і витративши величезні сили і засоби, нічого так і не добився. Втрати були величезними, а становище фронтів усієї російської армії і країни тільки погіршилось. З’явився непотрібний Росії румунський фронт, війська розтягнулись по довжелезній лінії фронту. А тому невдача Брусилова була своєрідним детонатором для Лютневої революції [20; 21; 22]. Автор дав негативну оцінку Брусилова – полководця і людини, за яким у радянській літературі закріпилася слава великого полководця і патріота. С. Неліпович назвав Брусиловський прорив „програною перемогою”. На його думку, „російські війська завдяки „методу Брусилова” захлеснулись власною кров’ю. Брусилов не виконав ні одного завдання: ворог не був розгромлений, його втрати були меншими, ніж у росіян, успіх Західного фронту також не був підготовлений грандіозною відволікаючою операцією. Ковель, який притягував усю увагу Брусилова, так і не був узятий, не дивлячись на величезні втрати трьох армій, які даремно його штурмували. За словами. С. Неліповича, не дивно, що багато авторів пов’язували розпад російської армії з крахом надій на розвиток успіху в результаті наступу Брусилова. На його думку, наступ вівся заради самого наступу, без чіткої мети і прогнозу, тому результати літньої кампанії вплинули на загострення політичної кризи в Російській імперії восени 1916 р.

Сучасним сприйняттям давніх подій вирізняється робота публіциста Олександра Боброва [2]. Автор розглянув сучасні дискусії про значення наступу Південно-Західного фронту

Оцінки О. Брусилову, викладені в сучасній російській історіографії, досить суперечливі й часто залежать від політичних поглядів авторів. З одного боку, в ньому бачать одного з небагатьох

талановитих і успішних російських полководців Першої світової війни. З другого боку, його звинувачують у зраді монархії, в різних „темних” справах (включаючи прихильність до масонства і окультизму).

Очевидно, що наукова дискусія про Брусиловський прорив актуальна. Відмова від граничних суджень і розширення джерельної бази дослідження дасть змогу прийти до зважених оцінок постаті полководця і всієї воєнної операції, проведеної російською армією під Луцьком влітку 1916 р.

1. Александров Б. Ю. А. А. Брусилов: военная и общественно-политическая деятельность 1877-1914 гг.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2009. – 19 с.
2. Бобров А. Брусиловский прорыв. – М.: Вече, 2014. – 383 с.
3. Брусилов А. А. Мои воспоминания. Посмертное издание – М.–Л.: Гос. изд-во, 1929. – 250 с.
4. Брусилов А. А. Мои воспоминания. – М.: Воениздат, 1963. – 288 с.
5. Брусилов А. А. Мои воспоминания / Предисловие П. А. Жилина. – М.: Воениздат, 1983. – 256 с.
6. Брусилов А. А. Мои воспоминания. – М.: РОССПЕН, 2001. – 464 с.
7. Брусилов А. А. Мои воспоминания / Сост. В. А. Авдеев, С. Г. Нелипович. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, Звездный мир, 2004. – 446 с.
8. Виноградов В. Н. Ещё раз о новых подходах к истории первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 62–74.
9. Гулин А. О. Основные тенденции современной историографии Первой мировой войны // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2012. – № 5. – С. 162–166.
10. Емец В. А. Советская историография происхождения первой мировой войны // Первая мировая война. 1914-1918. – М.: Наука, 1968. – С. 23– 55.
11. Емец В. А. Брусиловский прорыв // Советская военная энциклопедия: в 8-и томах / Гл. ред. комис. А. А. Гречко (пред.) и др. – М.: Воениздат, 1976. – Т. 1. – С. 605–606.
12. История военного искусства. Учебник. В 3-х кн. – М.: [б. изд.], 1961. – Кн. 1: Военное искусство с древнейших времен до Великой Отечественной войны Советского Союза. – 397 с.
13. История первой мировой войны. 1914-1918 гг. : В 2-х т./ под ред. И. И. Ростунова. – М.: Наука, 1975. – Т. I. – 446 с.
14. История первой мировой войны. 1914-1918 гг. : в 2-х т. / под ред. И. И. Ростунова. – М.: Наука, 1975. – Т. II. – 607 с.
15. Керсновский А. История русской армии. 1915-1917 гг. / Публ. В. Хлодовского, комм. С. Нелиповича. – М.: Голос, 1994. – Т. IV. – 368 с.
16. Клембовский В. Н. Атака и прорыв неприятельских укрепленных позиций (по опыту французского и русского фронтов) // Русская армия в Великой войне: Военно-исторический сборник. – 1919. – Вып. 1. – С. 98–114.
17. Козенко Б. Д. Отечественная историография первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 2001. – № 3. – С. 3–27.
18. Листиков С. В. Многомерный подход к истории Первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 2015. – № 3. – С. 145– 151.
19. Любин В. П. Проблемы историографии Первой мировой войны: новые работы 90-х годов // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная историография: реф. журн. Сер. 5: История. – М., 1999. – № 3. – С. 39–61.
20. Нелипович С. Г. Наступление русского Юго-Западного фронта летом-осенью 1916 г.: война на самоистощение? // Отечественная история. – 1998. – № 3. – С. 40–48.
21. Нелипович С. Г. Брусиловский прорыв как объект мифологии // Первая мировая война. Пролог XX века / под. ред. В. Л. Малькова. – М.: Наука, 1998. – С. 632– 634.
22. Нелипович С. Г. Брусиловский прорыв. Наступление Юго-Западного фронта в кампанию 1916 года. – М.: Цейгауз, 2006. – 48 с.
23. Оськин М. В. Брусиловский прорыв. – М.: Яуза; Эксмо, 2010. – 416 с.
24. Первая мировая война. Указатель литературы. 1914-1993. Сост. В. И. Бабенко, Т. М. Демина. – М.: ИНИОН РАН, 1994 – 287 с.
25. Первая мировая война. Современная историография: Сб. обзоров и реф. / отв. ред. В. П. Любин. – М.: ИНИОН РАН, 2014. – 231 с.
26. Петров Ю. А. Первая мировая война: кто виноват?: историографический этюд / Ю. А. Петров, Д. Б. Павлов // Российская история. – № 5. – С. 2– 12.
27. Писарев Ю. А. Новые подходы к изучению истории Первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3. – С. 46–57.
28. Ростунов И. И. Генерал Брусилов. – М.: Воениздат, 1964. – 246 с.
29. Семанов С. Н. Брусилов. – М.: Молодая гвардия, 1980 – 318 с.
30. Семанов С. Н. Генерал Брусилов. – М.: Воениздат, 1986. – 318 с.

31. Сергеев Е. Ю. Новые подходы к исследованию Первой мировой войны // Великая война: сто лет / под ред. М. Ю. Мягкова, К. А. Пахалюка. – М.; СПб.: Нестор-История, 2014. – С. 13-22.
32. Соколов Ю. В. Красная звезда или крест? Жизнь и судьба генерала Брусилова. – М.: Россия молодая, 1994. – 168 с.
33. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 5. Период с октября 1915 г. по сентябрь 1916 г. Позиционная война и прорыв австрийцев Юго-Западным фронтом / Сост. В. Н. Клембовский. – М.: Высший военный редакционный совет, 1920. – 140 с.
34. Строчков А. А. Вооруженные силы и военное искусство в первой мировой войне. – М.: Воениздат, 1974. – 616 с.
35. Уткин Б. П. Брусиловский прорыв // Первая мировая война: Пролог XX века / отв. ред. В. П. Мальков. – М.: Наука, 1998. – С. 627–632.
36. Хавки Б. Л. Русский фронт Первой мировой войны (1914–1918 годы) // Новая и новейшая история. – 2014. – № 2. – С. 16–34.
37. Шевырин В. М. Россия в Первой мировой войне (Новейшая отечественная историография). (Обзор) // Россия в Первой мировой войне: новые направления исследований: Сб. обзоров и реф. (Препринт) / Редкол. Глебова И. И. (отв. ред.) и др. – М.: ИНИОН РАН, 2013. – С. 36–66.
38. Шубин Н. А. Россия в Первой мировой войне: историография проблемы (1914-2000 гг.): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – М., 2001. – 38 с.
39. Яковлев Н. Н. Первое августа 1914. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 239 с.

Андрій КЛИМЧУК (Рівне)

МАТЕРІАЛИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Впродовж активних бойових дій на Волині, в період з серпня 1915 по грудень 1917 року, загинуло щонайменше 350 тисяч солдатів та офіцерів багатонаціональних військових формувань імперських армій: німці, австрійці, росіяни, угорці, чехи, словаки, поляки, українці, хорвати, словенці та інші народи сучасної Європи.

Основний театр воєнних дій розгорнувся у європейській частині Російської імперії, де були зосереджені центри промисловості і сільськогосподарського виробництва, фінансового життя. Війна набрала затяжного характеру і потребувала великих матеріальних, людських і фінансових затрат. Україна входила до складу двох ворогуючих країн (Росії та Австро-Угорщини) і з перших днів війни стала ареною бойових дій. Непідготовленість Росії до війни, величезний попит на предмети військового і матеріального забезпечення спонукали до перебудови господарства. У травні 1915 р. було створено Особливу нараду з артилерійського забезпечення армії на чолі з військовим міністром, але вона була малоефективною. Тож у серпні 1915 р. Замість однієї особливої наради було утворено чотири: з оборони, палива, перевезень і продовольства.

Під час Першої світової війни частина території Рівненщини входила до прифронтової смуги. Тут перебували війська 3-ї та 8-ї російських армій, які влітку 1916 р. здійснили Луцький (Брусиловський) прорив, визволивши від австро-німецьких військ Дубно, Млинів, Демидівку, Острожець, Ярославичі, окуповані ворогом ще в 1915 р. У Рівному та деяких інших населених пунктах Рівненського повіту знаходились військові штаби армій Південно-Західного фронту, різні військові підрозділи.

Частково документи цих підрозділів збереглися в Державному архіві Рівненської області (ДАРО). Вони не можуть претендувати на якусь досконалу повноту, однак є цінним додатковим джерелом для вивчення функціонування цих військових підрозділів та військових подій на Волині.

Рівненська ремонтно-пересувна майстерня військового інтенданта Південно-Західного фронту (ф. 104) діяла спочатку в Рівному, а в жовтні 1915 р. була переміщена до Білої Церкви на Київщині, 18 серпня 1916 р. майстерня з Рівненської була перейменована в Білоцерківську. Серед документів особливий інтерес представляють ціни на ремонтні матеріали в Рівному, Білій Церкві та Василькові. Ремонтна майстерня займалася головним чином ремонтом чобіт, кінської упряжі для потреб фронту (спр. 2). За 1915, 1916 та 1917 рр. збереглися «Книги наказів Рівненської пересувної ремонтної майстерні» (спр. 3). Вона складалася з двох частин по кожному з років, в першій був алфавітний список робітників майстерні, в другій – дисциплінарні стягнення по кожному з робітників.

Кількісний склад простих робітників Рівненської пересувної майстерні за 1916 р. можна встановити на підставі «Табеля робіт».